

THỊ TRẤN TIÊN YÊN DƯỚI GÓC NHÌN ĐỊA VĂN HÓA MỘT ĐỊNH HƯỚNG CHO PHÁT TRIỂN QUY HOẠCH- KIẾN TRÚC

Tien Yen town from the perspective of geoculture - an orientation for planning – architecture development

Ths.KTS. Lê Hồng Mạnh*

Tóm tắt: Tiên Yên là một huyện miền núi thuộc khu vực phía Đông Bắc của tỉnh Quảng Ninh, có địa hình đa dạng, nhiều sắc thái văn hóa và có bề dày lịch sử. Bài viết đưa ra phương pháp tiếp cận mới, nghiên cứu thị trấn Tiên Yên dưới góc nhìn địa văn hóa một định hướng mới cho phát triển quy hoạch - kiến trúc. Việc nghiên cứu tiếp cận quy hoạch - kiến trúc từ yếu tố địa văn hóa sẽ giúp cho Tiên Yên kế thừa và phát huy được những giá trị và bản sắc riêng biệt trước những thách thức của phát triển kinh tế, văn hóa, xã hội trong xu hướng hội nhập và toàn cầu hóa.

Từ khóa: Địa văn hóa, quy hoạch- kiến trúc, thị trấn Tiên Yên.

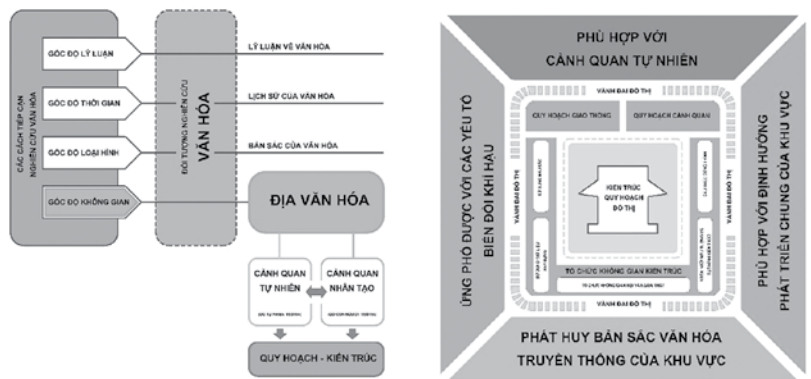
Abstract: Tien Yen is a mountainous district in the northeast region of Quang Ninh province, with diverse topography, cultural nuances and a long history. The article presents a new approach that studies Tien Yen town from a geo-cultural perspective, a new orientation for planning - architecture development. The study and approach to the planning - architecture from geo-cultural factors will help Tien Yen inherit and promote distinct values and identities facing challenges of economic, cultural and social development in the trend of integration and globalization.

Key words: Geo-culture, planning- Architecture, Tien Yen town.

Nhận ngày 01/2/2023, chỉnh sửa ngày 15/2/2023, chấp nhận đăng ngày 10/4/2023.

1. Đặt vấn đề

Trong giai đoạn hiện nay, việc quy hoạch và phát triển các đô thị nhỏ được chú trọng và đẩy mạnh thành các trung tâm chính trị, kinh tế tạo động lực phát triển cho các vùng và Tiên Yên cũng nằm trong chiến lược đó. Thực hiện chiến lược phát triển kinh tế, văn hóa xã hội của tỉnh Quảng Ninh tầm nhìn đến 2050, Tỉnh đã đầu tư về cơ sở hạ tầng xã hội, hạ tầng kỹ thuật và đã đạt được những kết quả ban đầu là Tiên Yên đã đạt tiêu chí của đô thị loại IV vào năm 2020 và tiếp tục đầu tư để đưa Tiên Yên thành đô thị loại III vào năm 2030. Như vậy, thực tế đặt ra cho công tác quy hoạch- kiến trúc những cơ hội và những thách thức, làm sao để phát triển phù hợp với định hướng chung của toàn Tỉnh, mặt khác phải có những chiến lược riêng phù hợp để tạo ra được sắc thái riêng của một Trung tâm văn hóa, chính trị và kinh tế phía Bắc tỉnh Quảng Ninh.

Hình 1. Mối quan hệ giữa quy hoạch- kiến trúc với yếu tố ĐVH

* Khoa Kiến trúc- ĐH Kiến trúc Hà Nội (Hanoi Architectural University). Email: xcope1974@gmail.com

2. Đặc trưng yếu tố địa văn hóa thị trấn Tiên Yên- Quảng Ninh

Nằm trong tiểu vùng Đông Bắc của vùng văn hóa Việt Bắc, Tiên Yên được thừa hưởng những yếu tố đặc trưng của môi trường địa lý nhân văn đặc trưng của Tiểu vùng. Với những cộng đồng dân cư đầu tiên của vùng đất sống ở những khu vực đồng bằng ven biển (xã Tiên Lãng, Đông Ngũ, Đông Hải... địa bàn cư trú phần lớn là người Kinh) mang đậm nét “văn hóa biển cận duyên” (khai thác chế biến hải sản biển gần bờ kết hợp với sản xuất nông nghiệp). Các tộc người thiểu số khác như dân tộc Tày có địa bàn cư trú ở triền sông trong thung lũng, người Dao, Sán Dìu, Sán Chỉ cư trú ở các sườn núi, khe suối, thung lũng hẹp chủ yếu sống bằng khai thác lâm sản và nông nghiệp. Trong cộng đồng dân tộc của Tiên Yên còn phải kể đến cộng đồng người Hoa đã xây dựng lên một thị trấn Tiên Yên sầm uất với nét văn hóa, phong tục và kiến trúc mang đậm những nét riêng biệt và trở thành một giá trị đặc trưng của thị trấn.

Cảnh quan tự nhiên

Nằm trong khu vực miền núi khí hậu nhiệt đới gió mùa chia hai mùa rõ rệt, tháng 5 đến tháng 10 là mùa hè nóng ẩm mưa nhiều, mùa đông từ tháng 11 đến tháng 4 năm sau, nhiệt độ trung bình hàng năm là 22,4°C, lượng mưa lớn. Toàn bộ thị trấn Tiên Yên nằm giữa hai dãy núi Cái Kỳ phía Tây Bắc và Pạc Sủi phía Đông với độ cao trung bình khoảng từ 40- 60m với các đỉnh cao từ 120- 160m có tầm nhìn tốt. Xen giữa các dãy núi là các thung lũng hẹp có nguồn nước là nơi sinh sống của đồng bào các dân tộc thiểu số với những dải ruộng bậc thang uốn lượn hòa với cảnh quan tự nhiên hùng vĩ sẵn có và càng đẹp hơn khi vào những vụ mùa. Phần trũng giữa hai dãy núi tạo ra một dải thung lũng chạy dài theo chi lưu của hai con sông Phố Cũ và sông Tiên Yên, hai con sông hợp lưu ở phía Tây Nam của thị xã rồi chảy ra vịnh Vạn Hoa. Hai con sông này có lưu vực rộng, độ dốc lớn nên khi có mưa lớn kết hợp với thủy triều sẽ gây ngập lụt cho thị trấn. Về phía Nam và Đông Nam là vịnh Vạn Hoa nối liền với Vịnh Hạ Long và biển Đông, khu vực này có đặc trưng bởi các vùng rừng ngập mặn thuộc xã Đồng Rui, Hải Lạng là môi trường sinh thái lý tưởng với đa dạng các hệ thực vật và thủy sinh.

Cảnh quan nhân tạo

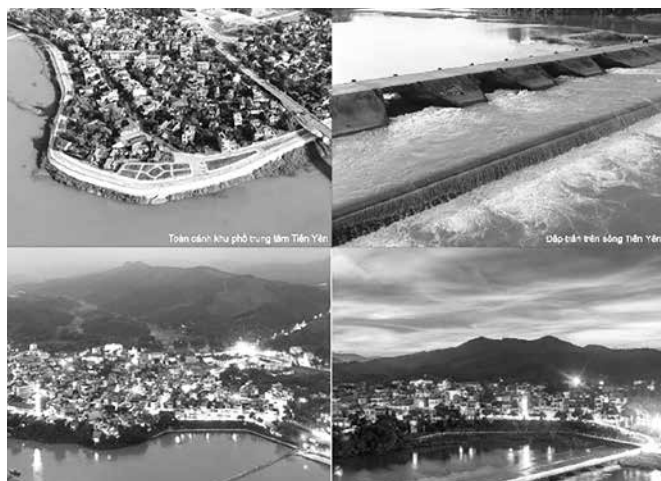
Lịch sử hình thành và phát triển

Vùng đất Tiên Yên có lịch sử và văn hóa lâu đời, trong suốt tiến trình lịch sử hình thành và phát triển của mình, Tiên Yên phát triển qua nhiều giai đoạn khác nhau. Từ thời Hùng Vương thuộc bộ Hải Ninh qua các thời kỳ phong kiến mang nhiều cái tên như châu Tân An, lộ Hải Đông, châu Tân Yên đến thời Hậu Lê đổi tên thành Tiên Yên và mang tên đó đến nay. Sau khi đánh chiếm toàn bộ miền Đông Bắc vào năm 1886, thực dân Pháp đã nhận ra được vị trí quan trọng của Tiên Yên trong chiến lược quân sự lẫn kinh tế, chúng biến Tiên Yên là lỵ sở hành chính của tỉnh Hải Ninh, song song với đó cũng biến nơi này thành một đô thị sầm uất với những dãy phố của người

Hoa kinh doanh và buôn bán với các tuyến đường bộ, đường thủy nối với cửa khẩu sang Trung Quốc và các thuyền buôn Hà Lan, Ấn Độ từ biển vào.

Cảnh quan tự nhiên đặc trưng của thị trấn Tiên Yên

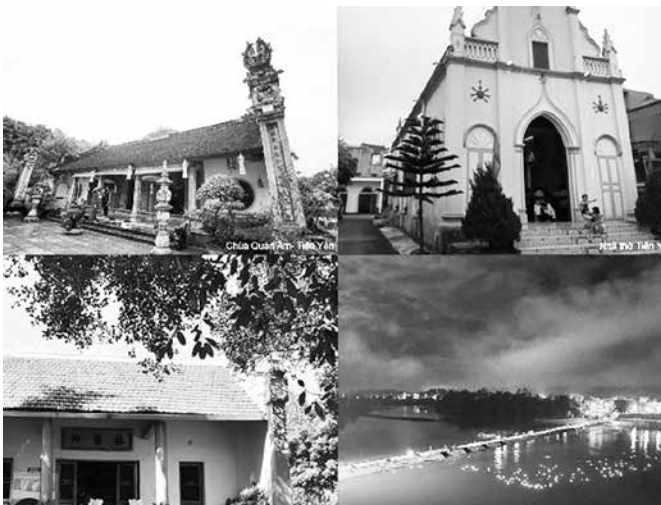
Cảnh quan nhân tạo đặc trưng của thị trấn Tiên Yên

Hình 2. Cảnh quan tự nhiên và cảnh quan nhân tạo đặc trưng của thị trấn Tiên Yên- Quảng Ninh

Sau hòa bình lập lại, Tiên Yên trở thành thị trấn thuộc huyện Tiên Yên. Khi thống nhất đất nước 1975, công cuộc xây dựng và tái thiết thị trấn có những bước chuyển biến lớn, số khu phố tăng gấp đôi từ 3 lên 6 khu phố (1978) chủ yếu là người Hoa, các công trình như chợ, trung tâm buôn bán, cơ sở sản xuất thủ công. Sau “Sự kiện người Hoa”, thị trấn Tiên Yên rơi vào tình trạng tê liệt toàn bộ các hoạt động kinh tế, văn hóa, xã hội (khoảng 15000 người dời bỏ về bên kia biên giới), để khắc phục Nhà nước ta đã vận động hơn 5000 người ở Hải Phòng, Hải Dương, Hưng Yên xây dựng và vận hành các hoạt động kinh tế, xã hội của thị trấn. Trải qua các bước khó khăn, tốc độ của thị xã Tiên Yên nhanh dần lên với số lượng nhân khẩu tăng, cơ cấu của các ngành kinh tế cũng chuyển biến rõ rệt dẫn đến việc phải quy hoạch, cải tạo và mở rộng không gian đô thị, cửa khẩu Móng Cái đi vào hoạt động càng thúc đẩy phát triển kinh tế và dịch vụ của thị trấn, các khu dân cư mới được phát triển quanh khu vực “Phố cổ - 6 khu phố người Hoa ngày xưa” như Long Châu, Long Tiên, Long Thành, Tam Thịnh v.v..

Cư dân – tôn giáo tín ngưỡng và văn hóa dân gian

Về số lượng và đặc điểm dân cư, dù là người Kinh hay các tộc người khác, con người Tiên Yên đều rất thân thiện và mến khách. Người Kinh có địa bàn cư trú chủ yếu là sinh sống ở vùng đồng bằng ven biển như xã Tiên Lãng, Đông Ngũ, Đông Hải..., họ là những cư dân có mặt sớm ở địa bàn Tiên Yên. Sau đó là các tộc người thiểu số khác, người dân tộc Tày cư trú ở các triền sông trong thung lũng, người Dao, Sán Dìu và Sán Chỉ cư trú ở các sườn núi, khe suối, thung lũng hẹp, giao thông đi lại khó khăn... Khi người Hoa đến Tiên Yên sinh sống, dân số ở Tiên Yên đã tăng lên đáng kể, tỉ lệ dân cư ở Tiên Yên bắt đầu có sự thay đổi, đồng nhất là người Kinh, thứ hai là người Hoa và tiếp đến là tỉ lệ của các tộc người thiểu số.

Cảnh quan nhân tạo các công trình công cộng

Cảnh quan nhân tạo Nhà ở phố cổ Tiên Yên

Hình 3. Cảnh quan nhân tạo (kiến trúc- quy hoạch) đặc trưng của thị trấn Tiên Yên- Quảng Ninh

Về tín ngưỡng, tôn giáo tùy vào mỗi dân tộc mà có tôn giáo riêng trong địa bàn cư trú của mình, ngoài các phong tục tập quán đặc trưng của một số dân tộc ít người như người Hoa, người Tày, người Dao, người Sán Dìu, Sán Chỉ. Nổi trội là tín ngưỡng tôn

giáo của người Kinh mang theo khi di cư lên đây kết hợp với người Kinh gốc của khu vực mang đậm nét của cư dân ven biển.

Cộng đồng dân tộc Tiên Yên

Hình 4. Cộng đồng dân tộc và một số dạng nhà ở Tiên Yên- Quảng Ninh

Văn hóa và phong tục tập quán phong phú, từ xưa ở Tiên Yên có nhiều tục lệ, đám cưới có hát đối đáp giữa hai họ, lời hát ý nhị, trữ tình. Các dân tộc thiểu số có nhiều phong tục riêng. Người Sán Dìu có hát giao duyên nam nữ (soóng cộ). Người Dao có nhiều điệu kèn, có múa trong nghi lễ cúng bái. Người Tày, Nùng có hát sli, hát then, đàn tính. Trong những ngày Hội còn có các hoạt động thể thao đậm chất vùng đất biên ải như bắn nỏ, đẩy gậy và hình ảnh những cô gái dân tộc Sán Chỉ đá bóng, bóng chuyền như một minh chứng cho sự hội nhập và tiếp thu của văn hóa bản địa với văn hóa thế giới.

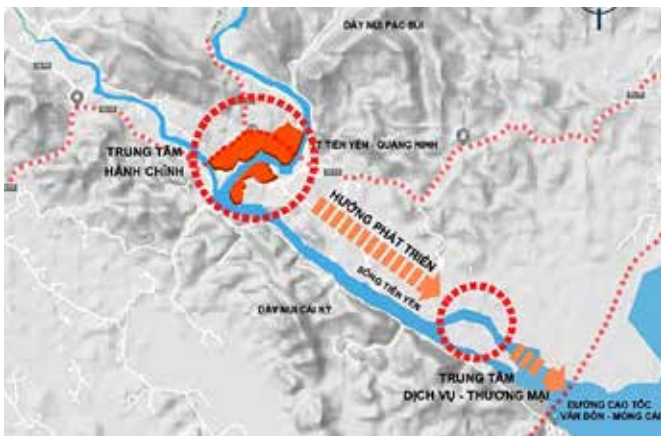
4. Định hướng khai thác các yếu tố Địa văn hóa đặc trưng trong quy hoạch- kiến trúc thị trấn Tiên Yên- Quảng Ninh
Về quy hoạch

Tổ chức các tuyến giao thông kết nối với khu vực phía Nam và Đông Nam của thị trấn để mở rộng quy mô của thị trấn với chức năng là Trung tâm hành chính. Hướng phát triển ra phía biển với các khu dịch vụ- thương mại lấy cảng Mũi Chùa, tuyến cao tốc Vân Đồn- Móng Cái làm cơ sở và hướng mở về phía Đông Bắc.

Phân khu chức năng hợp lý theo các dạng khu vực bảo tồn (điểm dân cư của các đồng bào dân tộc phía Bắc), khu Trung tâm hành chính (khu thị trấn hiện tại), các khu ở phục vụ cho việc phát triển của dân cư và mở rộng đô thị (khu vực 2 bên bờ sông và hướng ra vịnh Vạn Hoa), khu thương mại, dịch vụ kinh tế (khu vực cảng Mũi Chùa và tuyến sông nối với Trung tâm thị trấn).

Khai thác được các yếu tố cảnh quan của khu vực, lấy thị trấn Tiên Yên làm trung tâm phát triển theo tầng bậc (theo cao độ từ núi ra đến biển), tầm nhìn cảnh quan (dãy núi Cái Kỳ hướng ra sông Tiên Yên và vịnh Vạn Hoa) để bố trí các chức năng dịch vụ hợp lý, như các khu du lịch theo mô hình nghỉ dưỡng, trải nghiệm văn hóa (khu vực phía Bắc của các đồng bào dân tộc).

Quy hoạch hệ thống hạ tầng kỹ thuật đồng bộ, hiện đại và phù hợp với yêu cầu phát triển, chú ý đến việc quy hoạch thủy lợi (nâng cấp hồ chứa thủy điện Khe Soong...) để hạn chế lũ lụt của sông Tiên Yên khi triều cường ở vịnh Vạn Hoa.

Đề xuất định hướng phát triển quy hoạch – kiến trúc

Phân vùng quy hoạch chức năng trên cơ sở tiếp cận từ yếu tố ĐVH

Hình 5. Đề xuất định hướng quy hoạch – kiến trúc dưới góc nhìn ĐVH

Về kiến trúc

Phân vùng các tiểu vùng Địa văn hóa (ĐVH) của từng khu vực thị trấn Tiên Yên, nhận diện các giá trị về quy hoạch - kiến trúc của các tiểu vùng ĐVH đó để có những chính sách phát triển về văn hóa - kinh tế - xã hội cho phù hợp, nhất là đối với địa bàn cư trú của đồng bào dân tộc.

Gìn giữ, phát huy những lễ hội, tập tục truyền thống bằng những mô hình mang tính văn hóa - xã hội (làng văn hóa...), mô hình kinh tế (làng du lịch văn hóa...), khu phố đi bộ cuối tuần, các chương trình lễ hội...

Xây dựng bộ tiêu chí về quy hoạch, kiến trúc dựa trên cách tiếp cận từ góc độ ĐVH để có tiêu chí phát triển kiến trúc cho từng khu vực cụ thể (tổ chức không gian kiến trúc, quy mô, hình thức, ngôn ngữ thiết kế, chi tiết trang trí, sử dụng màu sắc của công trình).

Phân vùng bảo tồn các làng truyền thống và các khu phát triển dân cư mới để làm sao cho chúng trở thành những thực thể hữu cơ hỗ trợ nhau phát triển (khu giãn dân, khu hỗ trợ sản xuất thủ công...).

5. Kết luận

Trong giai đoạn phát triển mạnh mẽ của xã hội hiện nay, xu hướng đa văn hóa, toàn cầu hóa đang tạo ra những thách thức cho các nền văn hóa, buộc nó phải lựa chọn là bị cuốn theo xu hướng trên hay phải tự tìm hướng đi cho mình để gìn giữ và phát triển những giá trị bản sắc vốn có. Quy hoạch - kiến trúc là một sản phẩm của con người sáng tạo ra trong quá trình tiến hóa của mình, nó phản ánh cho cách ứng xử của con người với môi trường tự nhiên cụ thể và được truyền lại từ thế hệ này sang thế hệ khác. Hay nói một cách khác, quy hoạch - kiến trúc là sản phẩm của yếu tố ĐVH, chính yếu tố tạo nên những sắc thái riêng biệt ở các vùng, các khu vực khác nhau.

Với vị trí và trong định hướng phát triển chung của toàn tỉnh Quảng Ninh, thị xã Tiên Yên cần có một chiến lược phát triển đồng bộ cho riêng mình mà việc định hướng sẽ đi từ yếu tố quy hoạch - kiến trúc. Việc nhận diện những giá trị đặc trưng của yếu tố ĐVH của các khu vực cụ thể giúp cho việc phân vùng định hướng phát triển cho quy hoạch - kiến trúc trên cơ sở bảo tồn, phát huy và dự báo tiềm năng phát triển, giúp cho chiến lược phát triển quy hoạch - kiến trúc có giá trị xuyên suốt và bền vững.

Tài liệu tham khảo:

1. Huỳnh Công Bá, Đặc trưng và sắc thái văn hóa vùng- tiểu vùng ở Việt Nam, Huế, Nhà xuất bản Thuận Hóa, 2019..
2. Trần Thị Kim Dung (2015). Đô thị Tiên Yên (Quảng Ninh)- Quá trình hình thành và biến đổi, Luận văn Thạc sỹ Nhân văn, Đại học sư phạm- Đại học Thái Nguyên.
2. Lê Bá Thảo (1977). Thiên nhiên Việt Nam. Nhà xuất bản khoa học và kỹ thuật. trang 89- 96, 289- 309,
3. Ngô Đức Thịnh (2004). Bản sắc văn hóa vùng ở Việt Nam, Nhà xuất bản Trẻ, trang 74, 115- 119, 312- 314.
4. Viện nghiên cứu văn hóa dân gian (2000). Văn hóa dân gian làng ven biển, Nhà xuất bản Văn hóa dân tộc, trang 36- 43, 70- 128.
5. Các hình ảnh minh họa trên của tác giả Cấn Đình Duy, Cấn Đình Loan, Internet và trang FB Tiên Yên- Đất và người.